

...eleitől fogva

KATONARUHÁBAN

10.

Nem tudhatom, a mi rajunkon kívül volt-é még (bizonyára akadt) olyan alakulat, amely pontosan, szó szerint értelmezve is teljesítette Raus tábornok parancsát: őrt kell állni a Kárpátok gerincén. Hát a mi híres rajunk pontosan teljesítette ezt a parancsot: épp a gerincre telepedett. Hogy jól megértsük helyzetünket, tudni kell, hogy az északi lejtőn húzódott a nevezetes Hunyadi-állás, vagyis az első vonal, a gerinc tetején meg a Szent László-erődítmény. A második vonal. Ahogy Galícia — a Hunyadi-állás felől — jövet átbillenünk a Toronyai-hágón, jobbról az első bunkerbe mi szállásoltunk be. Hegyoldalba vájt, fagerendákkal bélelt, földtetejű verem volt ez inkább, engem már az első percben a halápi vákácncosok domboldalba mélyített földkunyhóira emlékeztetett. Berendezése nincs. Első dolog: valami tűzhelyfélét beleszerkeszteni, amire csajkáinkat téve valamiféle kosztot főzhetünk, vagy akár felmelegíthetjük azt, amit a konyháról hozunk, ha majd lesz konyha. Most derült ki, mekkora szerencse, hogy oly sokfelől jöttünk és sokféle mesterséget űzünk: van köztünk még kályhásmeister is, Propszt Lajos, Pécsről. Nyersanyagunk kimeríthetetlen: maga az egész Kárpát hegység. Kődarabokból, agyagból összerakva-tapasztva órák alatt elkészült a tűzhely. A füstcső elkészítése sem okozott különösebb gondot, mert mint Felföldi Laci — művésznevén Fifi — szokta mondogatni: a hadak útját üres konzervdobozok és ürülékcsomók szegélyezik. A konzervdobozok fenekét kiütöttük, megfelelő bővítések és összekalapálások révén — ehhez már az én fémiparista szakképzettségem kellett — a dobozokat összedugdostuk, a bunker tetejét kifűrtük, másnap már füstölgött is a jó huzatú kémény.

A Kárpátok gerince — ezúttal a Szent László-szállás — mint a földrajzból tudjuk, „vízválasztó”. Ezt úgy kell érteni, hogy a gerinc kívülre eső oldalán fakadó vizek észak felé folynak, a belső oldaliak meg délnek. Nemsokára magunk is megtapasztaltuk, ez mennyire igaz. Naponta szórtuk átkainkat arra a nem tudom milyen rangú parancsnokra, aki úgy intézkedett, hogy a tábori konyhát a hegygerinc túlsó oldalára kell telepíteni. Emiatt a mi rajunk koszthordozói naponta háromszor feibaktattak a hegygerincre, onnan lefelé bukdácsolva juthattak el a konyháig. Így keletkezett az a soha nem álmodott alkalom, hogy naponta háromszor oda is meg vissza is áthaladtunk az ezeréves határokon. A határvonal valóságosan is észlelhető volt: a hegygerinc legtetején körülbelül száz méteres sávon kopár, de már bokrosodni kezdő csík: itt kivágták a fákat, ez a csík volt még pár évvel ezelőtt is, Lengyelország határa. Először csehszlovák—lengyel határ, Ruszinszko idecsatolása után, a három hétig tartó német—lengyel háború befejeztéig magyar—lengyel közös határ. Nohát, ezt követelve tüntettünk mi, füstölgő fáklyáinkat a debreceni Piac utcán meg a Nagytemplom előtt, Kossuth Lajos szobra körül lóbálva, a már-már ködbe veszett bolondos diákevekben. Most aztán vödreinket zörgetve, járhatunk rajta át — szabadon! — a bunkerből a konyhához, a konyhától vissza a bunkerig naponta akár háromszor is. Van-e szó, amely ezt a groteszk állapotot kifejezi? Szerintem nincs. A tény azonban pontos, szállásunk magyar, a konyhánk lengyel oldalon van. A szakácsok a főzéshez olyan patak vizét használják, amelyik a Dnyeszter felé csörgedez, a mi csajkaöblítő vizünk meg olyan patakba jut, amelyik a Tisza felé iparkodik, onnan

meg a Dunába. Végül is azonban a két patak vize a Fekete tengerben egybekeveredik, mert a Dnyeszter is, meg a Duna is abba torkollik bele.

Az itt töltött hetekről nincs beszámolni valóm, mert nem történt velünk semmi. Még azt sem mondhatom, hogy élveztük a hegyi levegőt: azt szívtuk, lélegeztük be, nem vitás — de helyzetünk mondható-e élvezetesnek? Maga a kérdés is mélységesen balga. Velem azonban még itt is történt olyan nevezetes, fényes eset, amiről hallgatni nem tudok, sőt lelkendezve kell róla beszámolnom.

Azon az augusztusi napon arra figyelek fel, hogy a nevemet kiáltozza valaki. Heverészem? Fa tövében üldögéltem? — nem tudom. Mit akarsz, hé? — kérdezem a nevemet kiáltozó, engem kereső katonától. — Mióta kiabálok már, az istenedet — válaszol dühösen — azt mondják, itt van a rajotok ebben a bunkerben. — Itt hát, mi bajod velem?

Az efféle kötekedő, ingerült hangváltás nem volt ott szokatlan, mindannyian ingerültek, idegesek voltunk. Egy délután például a pécsi kályhámester nyitott bicskával kergette a fák között Haring Lacit, a soproni tizedest, az volt a szerencséje Lacinak, hogy Propszt Lajos felbukott egy fagyőkerben, a bicska kiröpült a kezéből, este már ők sem tudták, min marakodtak össze annyira, hogy egyik a másiknak ki akarta ontani a belét.

— Mit hülyéskedsz — vág vissza a cimbora —, inkább szaladj le az útra, ott áll egy szekér, annak a kocsi napok óta keres téged, azt mondja, ő a te bátyád.

Óh, te szerelmes atyaúristen, rohanok az útra, hát ott áll a szekér, az ülésen az én Lajos bátyám, akit én már elveszettnek hittem az után az eszeveszett menekülés után. Visszaadhatom-e a találkozás örömét? Dehogyan adhatom. Kiderült aztán, hogy ő naponta ott jár el alattunk az úton, hajnalban indul a hegy túlsó oldaláról, elszekerezik valami hátsó rak-tárhoz, onnan szállít ezt-azt, mikor mit — a konyhára! A mi konyhánkra! Képzeltető, mily reménykedőn vártuk minden délután! Attól kezdve vígan bodorodott kifelé a füst a bunkerunk tetején, el voltunk látva rendesen krumplival, káposztával, meg amivel Lajos bátyám — lopva, a zsákot óvatosan, menet közben csúsztatva ki a szekérből — el tudott látni bennünket.

Azért sem beszélek sokat ezekről az itt töltött időről, mert minél hamarabb ott szeretnék lenni, ahol majd a nagyon nagy dolgok történnek: országunkra, hadseregünkre egyaránt végzetesek.

Husztról beszélek. Ennek a városnak a neve, úgy látszik, most már, amíg élek, beégetődik emlékezetembe. Ott tudtuk meg — kifelé menet — hogy a németek megszállták az országot. Ugyancsak Huszton hallottuk meg — visszafelé jövet — rádiónkban Horthy október 15-i szerencsétlen proklamációját: mindkét esemény az országra nézve is, a hadra kelt sereg számára is, meg a magam életútját tekintve is sorsfordítónak mondható.

A Toronyai-hágó tövében töltött heteket nem zavarta meg — mint odakint Galiciában — harci dübörgés. Amikor eljöttünk onnan, nem kiűztek minket, hanem jószántunkból, megfontoltan hagytuk ott már-már megszokott, otthonosan berendezett bunkerunkat. Úgy látszik a mi nevezetes 1. hadseregünket, nemcsak az elhagyott haza, az otthoni kormány és hadvezetés „írta le”, hanem a szovjet ellenfél is úgy kezelte minket, mintha nem is lettünk volna; nem sokat törődött velünk. Más irányokba indította hallatlan erővel támadásait, tőlünk északra dúltak az elkeseredett küzdelmek. Meg délkeletre.

Gondoljuk el: amikor mi augusztus első felében kezdtük „belakni”, berendezni bunkerunkat, az északi frontvonal a Baltikumtól, a rigai öböltől a Duklai-hágóig húzható vonalon dübörgött, a szovjet csapatok néhány ponton eljutottak a Visztuláig! Hol van mitőlünk toronyaiaktól a Duklai hágó! Hány száz kilométerre — nyugatra? Tapasztalt és bölcs előrelátásból egyszer már kitűnőre vizsgázott rajunk alighanem elgondolkodva járogatta volna körül a fenyőfák közé bekormányzott öreg Polszinkat, van-e benne még annyi szufla, hogy majd ki-menekítsen bennünket ebből a megint szűk szájrú hűzódó zsákból, ha lett volna tudomásunk róla: zsák csücskébe kerültünk megint. De nem volt erről tudomásunk. Sőt! Semmiről sem volt tudomásunk. Készülékünket a sűrű fenyvesben, szakadékos, csúszkálós hegyoldalban

még vétele sem tudtuk üzembe állítani, nemhogy Moszkvát, de még Budapestet sem foghatuk, csak a külső jelekre figyelhettünk. Azok pedig rendkívül biztatóak voltak.

Megint a konyháról jöttek olyan hírek, hogy hadosztályunkat hazulról jött friss alakulatokkal feltöltötték, vadonatúj rohamlövegek, Turán harckocsik csikorogtak, dübörögtek a bunker előtti úton kifelé a hágón. S most, hogy a már sokszor emlegetett müncheni emlékezőseket olvasom, azokból is az derül ki, hogy a magyar hadvezetést sem érintették meg baljós sejtelmek, sőt! Augusztus 12-én maga a hadseregparancsnok, Dálnoki Miklós Béla látogatta meg hadosztályunkat. Kiment a ludwikowkai első vonalig, a Hunyadi-állásba. Kíséretében már ott volt az új hadosztályparancsnok, Vasváry József vezérőrnagy is. Másnap elfoglalta posztját, beosztását a hadsereg új vezérkari főnöke, Kéri Kálmán vezérkari ezredes. Megújult vezetés, megújult remények. Augusztus 14-én az új főnökök ellátogattak Ungvárra a magassabb német parancsnokságra, hogy megbeszéljék a szükséges erő-átcsoportosításokat. Természetesen parancs a németek óhaja, akik úgy találják, hogy „... a szovjetnek a Kárpát-medence elfoglalására alkalmazott erőinek támadását a duklai horpadás területén kell várni, és így a védelem súlyát is oda kell helyezni. Havonta egy hadosztály átfegyverzését helyezték kilátásba. Ez eddig csak részben vált be, és különböző okokból, főleg azért, mert a saját német alakulatok fegyverzetvesztéseinek pótlására használták fel elsősorban, a magyar alakulatoknak nem sok jutott” — írja Jolsvai Ferenc, aki nemsokára, egy hónap múlva Kéri Kálmán helyébe lép, ő lesz hadseregünk vezérkari főnöke.

Sok a dolga az átszerkezéssel, erő-átcsoportosítással elfoglalt hadsereg-parancsnokságnak. Augusztus 18-án — a müncheni iratokból tudom a pontos dátumot — hosszú gépkocsisor duruzsolása csal le bennünket az út széléhez bámészkodni és katonásan tisztelegni: maga a honvédelmi miniszter, Csataj Lajos jön kíséretével frontnézőbe épp a mi hadosztályunkhoz. Átsuhan a gépkocsisor a hágón, kimegy a miniszter Ludwikowkára, megszemléli a Hunyadi-vonalat, ahol majdnem bajba kerül. „Érdekes véletlen — írja a müncheni krónikás —, hogy a szovjet erre a napra tervezett egy vállalkozást Ludwikowka ellen. Alacsony légitámadás után a támadás 17 órakor megindult, de azt a 16. hadosztály saját erejéből felszámolta. A honvédelmi miniszter már a légitámadás előtt elhagyta Ludwikowkát.”

Bizonyára meg volt elégedve a látottakkal. Jó tanácsokkal is elláthatta hadseregünk, hadosztályunk parancsnokait, minek bizonyítéka és következménye, hogy harmadnap minden illetékes egybegyülekezett Dálnoki Miklós Bélánál, hogy megbeszéljék a téli — tessék jól odafigyelni! — a téli előkészületeket! „A hitleri vezetés ismeretében — amely területet önként nem ad fel — a legnehezebb mozzanat, ellátási és utanszállítási helyzettel, vagyis a jelenlegi védőállással kell számolni” — olvasom. Továbbá: „A Kárpátok zord téli időjárása, nagyon magas hóval, hófúvással, nagy és tartós hideggel, gyakran még a hágókon való közlekedést is lehetlenné teszi. A közlekedési vonalak (utak, vasutak szabadon tartása, a csapatok mozgatása, az utánpótlás és ellátás) biztosítása, csak nagyon sok nagy teljesítményű hókotrógép, hóeke, szán, sí- és hótalp, valamint nagyszámú műszaki és munkásszárad tervszerű bevetése árán látszott megoldhatónak. Ezekon felül a gerincen túl legalább egy havi lőszer, élelmezési, üzemanyag stb. tárolása volt szükséges. A Kárpátokon innen is mindenből nagyobb készleteket kellett tárolni, figyelembe véve azt a lehetőséget is, hogy a túloldali anyagok vagy azok egy része az ellenség kezébe kerülhet. Ezek a készletek több száz tonna súlyt képviselnek, és vasúton, keskenyvágányú vasúton drótkötélpályán, gépkocsin, kocsin, sőt málhással-oszlopon kell szállítani s azt a havazás megindulása előtt el kell végezni.”

Szó esett még a bunkerek fűthetővé tételéről — ez, mint tudjuk, a mi rajunkra nem érvényes, ezt mi idejében megoldottuk —, továbbá arról is, hogy hadosztályonként egy sízászlóalj kell felállítani. Minden előkészület példaszerűen megtörtént tehát a téltre. Ha a mi hadseregünkre, hadvezetésünkre lett volna bízva a dolgok menete, nem is lett volna semmi baj, s talán még maga Hannibál sem talált volna hibát az előkészületekben, holott ő, ami a hágókkal kapcsolatos téli hadászati eljárásokat illeti, hozzáértő személynek minősül ama nevezetes hadjárata óta. Hadseregünk alaposan felkészült tehát a következő téli, hegyi állóháborúra, oly-

annyira, hogy a müncheni emlékezésből kiugrik egy mondat: „Erők szempontjából az 1. hds. soha ilyen jól nem állt.” Soha ilyen jól nem állt! Kulcsmondat ez, fogok még rá hivatkozni!

„Amíg a hadseregnél ezek a tervezések, a felváltások és a télre való előgondoskodások folyamatosan voltak, a D. [déli] szomszéd Hds. SU-nál [a német déli hadseregcsoportnál] megindult a szovjet főtámadás, nagy túlerővel és hadászatiilag helyes irányban, végzetes eredménnyel és következményekkel. Erről persze a hadsereg-parancsnokság — a hitleri vezetés ama elve alapján, hogy minden parancsnokság csak az őt közvetlenül érintő eseményekről kapjon tájékoztatást — csak augusztus 23-án éjjel a rádió útján értesült.”

Mi volt az a végzetes eredmény és következmény, amelyről a hadsereg-parancsnokság a rádióból augusztus 23-án éjjel értesült? Természetesen az, hogy a románok, I. Mihály király vezetésével kiugrottak a háborúból, és fegyvereiket a németek ellen fordították. Az a rádió pedig, amely ezt a hírt bementa, természetesen nem a budapesti, nem is valamelyik német adóállomás, hanem az angol rádió volt. A román kiugrás — átállás — rövid és pontos leírását azért érdemes idézni egy magyarországi hadtörténetész könyvéből, hogy majd később, a huszti napokról szólva elgondolkodtató párhuzamokat vonhassunk a mi országvezetésünk és a román államvezetés eljárása között.

Azt olvastuk az imént, hogy a szovjet támadás végzetes következményekkel járt. Íme: „A német—román csapatok vereségének hatására Bukarestben politikai válság robbant ki, és kedvező feltételek keletkeztek a fasiszta diktatúra megdöntéséhez, Romániának a háborúból való kilépéséhez... A román uralkodó osztályoknak a hadihelyzetet reálisan értékelő része — I. Mihály királlyal az élen, a menteni, ami menthető elgondolás alapján — elfogadta a kommunista párt, illetve Antihitlerista Hazafias Arcvonal Romániának a háborúból és a fasiszta blokkból való kilépésére irányuló javaslatát. A király a két Antonescut és a kormány többi vezető tagját az udvarba hívatta, hogy megtárgyalja velük a Focani—Namoloasa—Galati—Duna vonalára tervezett visszavonulással kapcsolatos kérdéseket. A megbeszélés végén — a tervnek megfelelően — a fasiszta vezéreket őrizetbe vetette. A letartóztatás az antifasiszta népi fegyveres felkelésnek lökést adott. Romániában új kormány alakult. Ez szakított Németországgal, fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, és a főváros elleni német légi támadásra válaszulva augusztus 25-én hadat üzent Németországnak.”

Az augusztus 23-i események hírét maga a kormányzó is az angol rádióból tudta meg. Jellemző, hogy a román „kiugrás”-ról a miniszterelnököt, Sztójay Dömét is, meg a külügyminiszter helyettesét, Arnóti-Jungertet — mindketten ágyban fekvő betegek voltak — maga a kormányzó értesítette. Vörös Jánost nem tudta riadóztatni, kiugrasztani az ágyból, mert a magyar vezérkar főnöke azon a napon a német főhadiszálláson tartózkodott. Naplójában (amely más vezérkari iratokkal együtt nyugatra került, s amelyet Münchenben Halmaji Bor Jenő altábornagy, a Honvédelmi Minisztérium volt Anyagi Csoport Főnöke tett közzé és kommentált igen érdekes szempontokból megítélve Münchenben 1973-ban) erről a napról a következő szöveg olvasható: „1944. augusztus 23. A német főhadiszálláson tárgyalás Guderian vezds-el, továbbá a hadműveleti és anyagi osztályok szakközegeivel. A tárgyalások a legszívélyesebb mederben folytak és lényegében mindent elértünk, amire súlyt helyezhetünk.” Ez magyarázza, hogy Vörös János csak hazatérte után, 24-én értesült a bukaresti eseményekről.

Ugyanebből a vkf.-naplóból tudom meg — gyarló emlékezetem minő megköszönhetetlenül értékes megtámogatása! —, hogy meddig tartottak toronyai-hágóbeli csöndes napjaink. „Tekintettel arra — olvasható a szeptember 22-i feljegyzésben —, hogy a beigért német erősítések mindeddig nem érkeztek meg, az ország biztonsága érdekében szükségesnek láttam a megfelelő ellenintézkedéseket megtenni. Ennek lényege az, hogy északon az 1. hadsereget az Árpád-állásba, illetve a Szent László-állásba veszem vissza, s az így megtakarított erőket a hadsereg balszárnyára, a duklai irány fedezésére tartalékba helyezem.”

Igen ám, de másnap Guderian táviratban tiltakozott a tervbe vett intézkedés, a hadműveletekbe való beavatkozás ellen. „A német katonai vezetés csak akkor fordíthatja teljes figyelmét az orosz ellenségre, ha biztos afelől, hogy a magyar politika fenntartás nélkül, őszintén ki-

tart a szövetség mellett és ennek megfelelően a magyar katonai vezetés Nagyméltóságod által az én hozzájárulásom nélkül nem avatkozik be a hadseregcsoporthoz vezetésébe.”

Komoly beszéd, kemény hang — csak éppen fedezete nincs. A szovjet hang, amely közbeszólt, még keményebb és fellebbezhetetlen: a Duklai-hágónál, tőlünk nyugatra támadást indított s ezáltal olyan súlyos helyzet keletkezett, hogy Guderian épp azon a napon, amikor dörmedelmét a magyar vkf.-nek elküldte, kénytelen volt engedélyezni, hogy az 1. hadsereg a Kárpátok északi előteréből, a Hunyadi-állásból vonuljon vissza a Szent László-állásba, vagyis a Kárpátok gerincére. Szedhetjük tehát a motyóinkat, pakolhatunk a Pólszakra, I. Mag Pali kipróbálhatja, jár-e a motor. Elmegyünk innen, hogy meghitt bunkerunkba első vonalbeli katonák bújjanak be. Nem hagyunk számukra egyéb emléket, mint tetvekkel teli, fenyőtűkkel, Lajos bátyám hozta szalmával bélelt fekhelyeinket.

Ne gondoljuk ám, hogy „hátramoszágunk” összehasonlítható ama rémületes, fejvesztett galíciai meneküléssel. Kényelmesen, egy-egy éjszakára meg-megállva haladgattunk visszafelé. Egy nem tudom milyen nevű apró falucskában igen kellemes helyre szállásoltunk: a helybeli görögkeleti pópa utcai szobájába. Szép nagy faház, szép nagy utcai szoba, tele szentképekkel, ferde nyakú ismeretlen szentek ábrázolataival, ikonokkal, Szűz Mária-szobrocskákkal, az én kálvinista szemem számára oly idegen tárgyak, hogy szinte szemlesütve, óvatosan settenkedtem közöttük. Azt hiszem, két napig maradtunk itt. Az időt arra használtuk ki — talán mert mégsem akartuk teljesen eltervesíteni a szentek eme áhítatos hajlékát —, hogy fehérműünket este levetettük, kivittük a patakhoz. Nem kimosni — ilyesmivel rajunk nem bíbelődött. A mosást rábíztuk magára a fürge patakra. Kiválasztottunk egy-egy nehéz, simára koptatott követ, azt a patakba belenyomott ingünk, gatyánk ujjára, szárára rátettük. Majd meggyőződve róla, hogy a víz sodra nem ragadja el mosásba adott fehérműünket, otthagytuk éjszakára, abban reménykedve, hogy tetveink reggelre vagy vízbe fúlnak, vagy fuldokolva eleresztik a cérnaszálat, s leviszi őket a Nagyág a Tiszába, a Tisza a Dunába, az meg a Fekete-tengerbe. Mosási módszerünket ajánlom gyors folyású patakok partján élő, vagy ilyen helyre kiránduló, lusta asszonyok figyelmébe.

Lassú, komótos haladással végül is Husztra érkeztünk. A város ismerős, s bár tömve magyar katonasággal — itt székel maga a hadsereg-parancsnokság is! —, végre civilekkel is gyűlhetünk, társaloghatunk. Nem tudom miféle iskola lehetett békeidőben az, ahova minket bezállásoltak. Nagy, tágas udvara van, az udvar közepén terebélyes eperfa. Kiállunk a kapuba, nemcsak nézelődni, hanem tájékozódni is: ki mit tudott, hallott az otthoni ügyekről, a hadihelyzetéről, mert miként már említettem, mi, épp mi, a harcoló alakulatok tudunk a legkevésbé az efféle dolgokról, hiszen a magasabb hadvezetésnek már említett alapelve szerint „minden parancsnokság csak az őt közvetlenül érintő eseményekről” kaphat tájékoztatást. A legénység pedig még ezekről sem tud semmit.

A Husztra érkezés pontos dátumát nem tudom megjelölni, de már októbert írhattunk, mert egy kézről kézre járó újságpéldányból a következő lélekdermesztő hivatalos jelentést olvashattuk a front helyzetéről: „A határ mentén, Nagyvárad—Nagyszalonta—Gyula—Szeged térségében heves harcokban visszavetették az ellenséget...” — a mieink. Nagyvárad! Nagyszalonta! Gyula! Szeged!

De hát ez képtelenül hihetetlen. A háború után, már jóval később olvastam valahol olyasmit, hogy volt olyan szovjet alakulat, amelyik a román átállás után Iassinál vonatra ült és a Déli-Kárpátokat a Havasalföldön, Bukaresten át megkerülve Temesvárig meg sem állt. Lehet, hogy így igaz, de mit tudtunk mi a fordulatról és következményeiről? Háborodottan szaladgálunk hírek után, nem akarjuk elhinni, hogy a hadijelentésekben magyarországi városnevek vitértanak. Meg vannak ezek örülve? Tudják ezek ott az újságnál, miféle híreket nyomtatnak ki? Makó! Gyula! Szeged! Te jóisten! Most aztán elő az R 7/a-val, akármilyen ramaty készülék is, hallgassunk bele általa a világba.

Arra bizonyosan és pontosan emlékszem, hogy kezem remegni kezdett, arcom, ahogy a többiek mondták, falfehér lett, ereimből mintha minden vér kiszaladt volna, amikor a moszk-

vai adásból azt a két szót hallom: „...Debrecen térségében...” Meg azt, hogy „Debrecentől nyugatra...” — Atyaúristen, a mi tanyánk a Halápon Debrecentől keletre van — Vajon a mama... Vajon a mama... mi lehet most otthon?! I. Mag Pali szótlánul járkál, az ő faluja, Kevermes már „odaát” van, Marton bátyánk, az öreg viharsarki öklével a levegőbe vagdosott, vadul káromkodott, „ez tudnivaló vót... ez tudnivaló vót... ezt előre lehetett tudni” — dőlt belőle a káromkodás, szidott mindenkit, de legfőképpen az istent, meg a németeket, meg az egész kurva háborút, hiszen a faluja, Nagyszénás hol van Debrecentől! Az a vidék sík, mint a tenyerem, ott aztán, ha a T 34-esek megindulnak...

Nem biztos, hogy negyven év múltán mindenre biztosan emlékszem, de annak az októberi vasárnapnak, azoknak a délutáni óráknak az érzelmi emlékezetemből kitörölhetetlenek. Az iskola udvarán hallgattuk szorongva és lélegzetünket visszafojtva — némelyek feledve katonamivoltukat, könnyeiket törülgették, örömkönnnyek voltak ezek, a megkönnyebbülés, a szorongás feloldásának könnyei — amikor Horthy proklamációját hallgattuk: vége a háborúnak! Mehetünk haza! — Ez volt az első s máris mondjuk meg, naiv és csalóka érzés. Jó, jó, tudom én, hogy otthon a hátsóországban is mekkora megrendülést okozott Horthy proklamációja: „Elhatároztam, hogy a magyar nemzet becsületét megőrzöm a volt szövetségessel szemben is, midőn az a kilátásba helyezett megfelelő katonai segítség helyett a magyar nemzetet legnagyobb kincsétől, függetlenségétől akarja végleg megfosztani. Ezért közöltem a Német Birodalom itteni képviselőjével, hogy eddigi ellenfeleinkkel előzetes fegyverszünetet kötünk, és velük szemben minden ellenségeskedést beszüntetek...” És az utolsó mondat: „Minden becsületesen gondolkodó magyar embert pedig felhívok, hogy kövessen a magyarság megmentésének áldozatos útján.”

Otthon is voltak drámai érzelmi kitörések, a megkönnyebbülésnek, a feszültség feloldásának tömegriadásai. Marosán György Tüzes kemence című emlékezéséből idézek:

„Valaki feltépi a szoba ajtaját. Félelmetes arcú ember ordítja:

— Kiugrottunk a háborúból! Horthy beszél a rádióban!

— Mit mond? — ugrom fel.

— Kiléptünk a háborúból! Vége! Végre béke lesz — Zokogva elrohan.

A folyosón sokan állnak: a sárga csillagos emberek örömkönnben sikongatnak.

— Kiugrani a háborúból? — dadogom aztán magam elé. — Hogyan? ...Hogyan képzelik?... Lehetséges volna?... Az ország megszállva, a hadszíntér utolsó lépcsője itt, se Árpád-vonal, se Siegfried-vonal, csak embervonal! Vagy talán van valamiféle megállapodás, és itt vége szakad a fasiszták ellenállásának?

— Mi lesz most? A nők is hisztérikusan követelik tőlem a választ.

— Nem tudom. Semmit sem tudok.

Lerohanok az utcára. Feleségem rémüldöző tekintetét viszem magammal. Hová rohanok? Magam sem tudom.”

Darvas József a Város az ingoványon című könyvében a maga higgadtabb módján adja vissza annak a néhány percnak budapesti hangulatát.

„Éppen kint járok az utcán s a nyitott ablakokon keresztül úgy hallok minden szót, mint ha otthon ülnék a lakásban, a rádió mellett. Az ünneplő, vasárnapozó tömegtől teli utca egyszerre olyan lesz, mint a falánk apróhalakkal teli tó, ha kenyérmorzását szórják a vízbe. Az előbbi nagy nyüzsgés már végtelen, megüledett nyugalomnak tetszik ahhoz az izgatott sürgés-forgáshoz és futkosáshoz képest, ami most kezdődik. A nyitott ablakok alatt, ahonnan — a földszintről vagy az emeletekről — leszóródik a rádió hangja, hirtelen tömegek verődnek össze s halálos csendben, szinte rápisszegve a hátul ágaskodókra, a most érkező kíváncsiszkodókra, ünnepélyesre simult arccal hallgatják a kormányzó szövegét...”

Nem bírok egy helyben állni, érzem, tudom már, hogy mi történt, hogy mit mondanak a következő diplomatikusan megszerkesztett mondatok: a végét, az utolsó szót szeretném hallani. Azt, hogy »béke!« »Fegyverszünet!« S mintha ezzel előbb odaérnék, az utolsó szóhoz,

megyek, sietek tovább, hajt az izgalom, a történelmi pillanat mámora, gőze. De mindenütt szól a rádió s a kiáltvány — mint meg-megszakadó fonál — végig kísér.”

Ezek a visszaemlékezések — később íródtak: a következmények ismeretében. És mint-hogy mindkét szerző már akkor is aktívan és érzékenyen politizált — félig illegáltságban —, a proklamáció hallatára természetesen és ösztönszerűen érezték — a pillanatnyira felbuzgó öröm és lelkesültség ellenére is, hiszen a fővárosban szemükkel láthatták a gyülekező és csoportosuló ellenerőket — az aggodalmat: félig kimondott szavak ezek, az igazi, a végső és visszavonhatatlanul döntő szó nem hangzott még el. De mi, ott, kint a fronton, Huszton! Mit tudhattunk a hátunk mögött kavargó, s a kulisszák mögött zajló manőverekről? Mi csak a sipkáinkat dobáltuk az égnek, s minthogy rádiósok lévén, híradás a kötelességünk, beszalagáltuk a közeli utcákat, bekiabáltunk a katonák szállásaira: „Fegyverszünet! Fegyverszünet! Vége a háborúnak... Hazamegyünk! Fegyverszünet! Vége a háborúnak!”

Kirohantunk a városom áthaladó országútra, a fő utcára. A szemtanú hitelességével állítom, amit mondok: a proklamáció elhangzása után két-három órával a huszti főutcán német teherautók dübörögtek — visszafelé. Rakva katonákkal. Minden gépkocsin befűzött géppuska, jobbra-balra, hátra irányzott csővel. A német katonák — ha nagyritkán láttuk őket — azelőtt sapka nélkül, lezser, eleresztett tartással, vidáman integetve haladtak el a magyar alakulatok között. Azért mondom, hogy ritkán láttuk őket, mert a Duklai-hágótól a Keleti Kárpátok arcvonala voltaképpen összefüggő magyar seregtestek tartották a frontot, német főparancsnok alá rendelt s német alakulatokkal itt-ott megerősítve, de a frontvonal a magyaroké volt. Ezek a most szemünk előtt hátrafelé tartó német gépkocsik valamiféle parancsnoki törzs járművei lehettek s a katonák, akik rajtuk ültek, teljes harci készségben, fejükön sisak — döbbsen és zavart, dühös tekintettel méregettek minket, vidám magyarokat. Vonulásuk — a szemtanú hitelességével állítom — határozottan a visszavonulás, majdnem a menekülés képét mutatta: észre veszi az illet egy visszavonulás látványát már megrögzítő és őrző katonaszem.

És most hadd idézzem azt a mondatot, amelyről korábban azt mondtam: kulcsmondat. Aki leírta, ismerte a hadsereg állapotát. Ezt írta: „Erők szempontjából az 1. hds. soha ilyen jól nem állt.” Ez a mondat mint valami röntgensugár, majd a következményeket is átvilágítja: ne feledkezzünk meg róla.

11.

Óráról órára, azt is mondhatnám, percről percre ismerjük, — de jól ismerjük-e? — az október 15-én Budapesten, főképpen Horthy rezidenciáján, a Várban történt események krónikáját. Hogy egy korai írásos dokumentumot említsek, közvetlenül a háború után, a Szálasi-perben, az akkor még kézre keríthető, avagy beidézhető, még friss emlékezetű tanúk hol egymást kiegészítő, hol egymásnak ellentmondó vallomásaiból is nagyjából nyomon követhetők az akkori események. A per teljes jegyzőkönyvét ugyan nem nyomtatták ki, de egy rövidített beszámoló már 1946-ban megjelent, ezt használta fel (egyéb dokumentumok mellett) Kovács András filmrendező Ötlettől a filmig című könyvében (ez talán még hozzáférhető, én egy antikváriumban vettem meg), tanulságos olvasmány. Az azóta elmúlt években pedig történészek, visszaemlékezők keleten is, nyugaton is, itthon is felsorolhatatlanul bőséges visszaemlékezései, tanulmányai dokumentumértékű adatokkal hitelesítetten tudósítanak az októberi két nap — 15- és 16-a — eseményeiről. Vigh Károly történész Ugrás a sötétbe című könyve bizonyára a leghitelesebb összefoglaló mű: második, bővített kiadása e sorok írásának évében, 1984-ben jelent meg a Magvető Könyvkiadónál, akit érdekel, elolvashatja.

Azt talán mondanom sem kell, hogy különösen a személyes visszaemlékezések, vallomások erős fenntartással olvasandók, sőt, még a tudományos feldolgozásokban is minduntalan ellentmondásokra bukkanunk. Elfogultságok az események megítélésében, a szereplők szemé-

lyével szemben avagy iránt: egyik menteget, a másik vádol bizonyos résztvevőket, de főként a kormányzó, az államfő Horthy személye és szerepe körül sok a bizonytalanság, az ellentmondás, a vita ma is. Egy dolog azonban, maga a tragikus fordulat és következmény mindenki számára egyértelmű: Szálasi hatalomra került és a nyilas rémuralom elkezdődött.

A fővárosi eseményekről persze mi, Huszton mit sem tudtunk, ott csak annyit láttunk, amit az imént elmondtam: néhány — talán öt-hat — német teherautón a németek csőre töltött, befűzött géppuskákat meresztve jobbra-balra-hátra, arcukon tanácstalan rémülettel, szinte menekülnek közülünk. Azt is láttuk, hallottuk, hogy magyar helikopter berreg a város fölött. De annak vajon hogyan terjedt el köztünk a híre — mert ez terjedt el —, hogy hadseregünk parancsnoka, maga Dálnoki Miklós Béla ül abban a helikopterben és azért köröz feletünk, hogy elbúcsúzzék hadseregétől, mert azzal a helikopterrel megy át a szovjetekhez tárgyalni. Még integettünk is neki. Bevallom: én még a hadifogságból visszatérve is, még évek múltán is abban a hitben éltem, hogy jól tudom: Miklós Béla helikopteren ment át. Azóta már jól tudom, hogy akkor rosszul tudtam, nem helikopteren, hanem gépkocsin hagyta el a hadseregét. A lényeg azonban igaz: átment. Ott is maradt. S nagyon érdekes, hogy nagyon sok memoár és történelmi tanulmány ebben a kérdésben egyetért: Miklós Béla átmenetelét, némelyek szerint átszökését súlyos és megbocsáthatatlan hibának minősíti. Gazdátlanul hagyta hadseregét, kiszolgáltatva kétszázezer — némelyek szerint negyedmillió vagy annál is több — magyar katonát a másnap bekövetkezett Szálasi-féle puccs következményeinek: széthullásra, erkölcsi zűllésre ítélve azt az akkor még ütőképes hadsereget. Sokan azt sem értik: miért válhatott ebből az amúgy cukorbeteg, döntésre képtelen, még közvetlen vezérkari társaival szemben is bizalmatlan, szinte kiismerhetetlen jellemű, érthetetlen magatartású hadsereg-parancsnokból 1944 decemberében Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke — a szovjetek jóváhagyásával.

De engem innen most, az utókorból nem is annyira az akkor még ismeretlen, de azóta úgy-ahogy megismert részletek érdekelnek, hanem a megtörtént események, valójában az októberi fordulat jellegének utólagos megítélése. Én magam egy előző fejezetben sorsfordító eseménynek neveztem a Szálasi-féle hatalomátvételt, a németek segítségével végrehajtott nyilas puccsot — ismervén szörnyű következményeit — s most egy kicsit tanácstalan vagyok. Van olyan történész meg publicista, nem is egy, aki nem tekinti annak. Közülük egyet hadd idézzek, nemcsak azért, mert ő fogalmaz a legsarkosabban, hanem azért is, mert roppant bőséges iratanyag ismeretében tárgyalja Magyarországnak a II. világháborúbeli szerepét, történetét, külső és belső viszonyait. Ráadásul könyve — Magyarország a II. világháborúban címmel —, rendkívül fontos fórumon jelent meg: a Szovjetunióban, a Nauka (Tudomány) kiadónál, 1966-ban. Több mint a felével megrövidítve magyarul is megjelent 1971-ben, a Kossuth Könyvkiadónál. Nos, a szerző, A. I. Puskás ezt írja: „A nyugati irodalomban 1944. október 15-e úgy szerepel, mint határkő Magyarország történetében. Valójában azonban nem történt más, mint hogy az egyik magyar fasiszta tábor, a horthysta, a közelgő számonkéréstől tartva, átengedte a helyét egy másik fasiszta csoportosulásnak, amelyet Berlin 1944 utolsó hónapjaiban alkalmasabbnak talált arra, hogy segítségével Magyarországot a háború folytatására készítse.”

Már azon is lehetne vitatkozni, hogy a Horthy-rendszer a kezdetétől a csúfos végig vajon fasiszta rendszer volt-e — vitatkoznak ezen még hazai történészek, politológusok is, anatómiai vizsgálat alá bocsátva a fasiszta diktatúrák, általában mindenféle diktatúrák „természetrajzát” — de ami a hatalom „átengedését” illeti, anélkül, hogy az imént említett vitába belebocsátóznék, azt mondom, nem ilyen egyszerű a dolog. Nincs okom attól tartani, hogy véleményemet valakik azonosítani merészelnék a nyugati irodalomban megjelent nézetekkel, én mégis azt mondom: bizony sorsfordító események zajlottak akkor a fővárosban. Meg Huszton is. Velem is, a rajommal is, meg a hadsereggel is — s ha Szálasi rémuralmára gondolok —, bizony-bizony jó néhány százezer magyarral, zsidóval, katonával, civillel egyaránt. Jószívvél

azt sem mondhatom: aki átélte, tudja, mert rettenetesen sokan nem élték át — ők tehát nem tanúsíthatják: igazat mondok, amikor sorsfordító napokról beszélek.

Engem elsősorban az a kérdés nyugtalanít: mi az oka, hogy minden úgy történt, ahogy történt s miért nem úgy, ahogy történhetett volna? Ennél naivabb és tudománytalanabb kérdés — történeti eseményekről szólva s a tudományosság szemszögéből nézve — nincs. Ha mégis azt feszegetem, miért úgy történt, ami történt s miért nem másképp történt, annak azért — az én egyéni tekintetemmel felmérve — van oka is, magyarázata is. Én ezt a kérdést, az egykori közkatonából lett író, tudománytalanul bár, de jogosan feltehetem. Mert ha elfogadjuk azt a szentenciát — és miért ne fogadnánk el? —, hogy a történelem az élet tanító mestere, akkor el kell fogadnunk azt a feltételezést is, hogy válságosra éleződött történelmi pillanatokban, amikor egy ország politikai vezetői döntésre kényszerülnek, egy-egy politikust (vagy akár hadvezért is ütközet közben) nemcsak az minősíti, amit megtett, hanem az is, amit elmulasztott. A lehetőségek elmulasztásából, a „kihagyásokból” is lehet tanulni. Azt mondják: a „mi lett volna ha?” kérdésfeltevés történetietlen gondolkodásmódra vall s ez a kérdés a történettudomány számára használhatatlan. Igen ám, de épp e néhány háborús év történeti feldolgoásaiban, tanulmányokban, memoárookban is minduntalan felbukkan a kritikus író közbeiktatott minősítés: „ahelyett hogy...”, „elmulasztotta...” „...megfeledezett arról, hogy...” — mi ez, ha nem a „mi történt volna, ha...” megfogalmazása, más szavakkal?

Az elmúlt történelemnek valóban nincsen alternatívája, de gondoljuk meg: a jelen, amit most élünk, egyszer majd múlttá, történelemmé kövül. Azt viszont senki sem tagadhatja, hogy a jelennek mindig vannak alternatívái, döntési lehetőségei — akár kényszerei — s egyszer, amikor majd jelenünk történelemmé válik, az utókor igenis számon kérheti és számon is kéri majd tőlünk: miért döntöttünk úgy, ahogy döntöttünk — akár kényszernek engedve is — s miért nem másként döntöttünk? Mindezt végig gondolva mondom, van létjoga az én kérdésemnek: miért történt úgy, ahogy történt s miért nem másképp történt? De ha már egy latin eredetű mondat idéztem a történelem tanítói mesterségéről, íme, kezem ügyébe perdül egy könyvlap — latin szállóigék és aforizmák olvashatók a könyvben — s mint-ha az én logikámat támogatná meg a nagyon régi, nagyon okos és bölcs Ovidius, amikor azt mondja: „Ki hallott volna Hektorról, ha szerencsés lett volna Trója?” Nemde ő is azt kérdezi: „Mi lett volna, ha?”. Vagy inkább: „Mi nem lett volna, ha?” Ami végeredményben egyre megy.

De elvont logikázgatásunkból térjünk vissza a konkrét helyszínre, Husztra, lássuk a konkrét helyzetet. Helyzetünket. Hadseregünk akkori állapotát. Igaz, hogy ez a hadsereg a galíciai hadjáratból tökéletesen szétverve, megfogyatkozva, erejét veszítve tántorgott vissza, de a nyugalmas nyári hetekben-hónapokban emberanyaggal, hadfelszereléssel egyaránt feltöltötték s ahogy már olvastuk: „Erők szempontjából az 1. hds. soha ilyen jól nem állt.” Vörös János, a vezérkar akkori főnöke a Szálasi-perben mint tanú kijelentette: „Az 1. hadsereg színmagyar, a csatlakozó egységek is magyarok, úgyhogy Uzsoktól Dornavátraig egységes magyar arcvonal áll.”

Dornavára ma Vatra Dornei néven Románia térképén a Máramarosi havasoktól délre található. Uzsok meg Ungvártól északra. Nézzünk a térképre: a köztük levő távolság elég tekintélyes hosszúságú ahhoz, hogy azt mondhassuk: nagy kiterjedésű, összefüggő, igen erős magyar arcvonal áll a Kárpátok gerincén. 1944. augusztus közepére bekövetkezett tehát az az állapot, amelyet Horthy február 24-i, Hitlerhez írott levelében elérni óhajtott. Még több is. Akkor még arról volt szó, hogy a német csapatok mögött csupán megszálló és rendészeti feladatokat ellátó, gyengén felfegyverzett néhány hadosztályt kívánt Horthy a Kárpátok előterébe visszahozni, mert attól tartott, az egymással nem is érintkező hadosztályokat ott északon „teljesen szétverik és szétszórják”. Most pedig egy komplett, erős, összefüggő arcvonalon álló hadsereg — sőt hadseregek! — állnak a Kárpátok előterében és végig a gerincen. A hadseregek vezetése Horthy szempontjából végre megbízható kezekben van. A román kiugrás után újra megalakított és védelmi harcba küldött 2. hadsereg parancsnoka Dálnoki Veress Lajos

vezérezredes, a kormányzó feltétlen híve, a legbizalmasabb dolgokba is beavatott tábornok. Az 1. hadseregé pedig Dálnoki Miklós Béla. Ő is Horthy mindenbe beavatott bizalmasa.

A hadsereg oldaláról tehát rendben is lennének a dolgok, ha nem következett volna be a háború váratlan fordulata: a román kiugrás miatt mindkét magyar hadsereg észak felől — a Duklai-hágó irányából — és délről, — Temesvár, Arad felől a bekerítés fenyegette. Simonffy-Tóth Ernő, akkori vezérkari őrnagy később úgy beszélt el író fiának, Andrásnak, — aki ezt Kompország katonái című könyvébe beleírta, — hogy „Malinovszkij hadserege Iasitól, a szovjet—román határtól harc nélkül, vonaton tehette meg az utat a magyar határig, Aradig.” Lehet, hogy ez a menet nem volt ennyire egyszerű és kényelmes, de a lényeget tekintve igaz. De miért kell ezeken a hadseregbeli dolgokon szemlélni, amikor — ez köztudott — az október 15—16-i események nem a hadseregeknél, hanem a fővárosban, pontosabban a Várban zajlottak, bontakoztak ki és fordultak tragédiába.

Nos — szerintem — épp az a baj, hogy az események, ügyefogyott manőverek, kiugrási kísérletek épp Budapesten, a Várban történtek. Az is érthetetlen számomra, hogy még a mi tudós történéseink is az ott történtek okait keresik, vélt vagy igaz magyarázataik az ott történetekkel foglalkoznak. Alig találok nyomát annak, hogy tekintetüket a hadseregekre vetnék. Jól mondom én: bizony elfelejtett hadsereg volt a miénk — mintha nem is létezett volna.

Sok mindent nem értek én. Még a nyugati emlékiratok szerzői is azon vitatkoznak, veszekednek, hogy vajon miért sikerült olyan könnyen, néhány óra alatt a németeknek — s a hónuk alatt lappangó nyilasoknak — Horthyt a proklamációjával együtt semlegesíteni, kiiktatni, lemondásra kényszeríteni, a hatalmat Szálasi kezébe átragadni. Hennyey Gusztáv vezérezredes, Horthy kormányzatának azokban a napokban külügyminisztere úgy véli, azért, mert kevés volt Budapesten a magyar katonai erő, túlsúlyban voltak a németek. „Budapesten csak gyenge őralakulatok álltak az erős német páncélos egységekkel szemben.” Koszorús Ferenc volt vk. ezredes egy tanulmányában ezt az állítást dokumentumokkal cáfolja. Felsorolja a bevezethető magyar alakulatokat, bizonyítja a magyar erőfölényt és megállapítja: „Csak a vezető és a vezető-akarat hiányzott.”

Dehogyan hiányzott! Volt és kellő pillanatban kellő eréllyel cselekedett is. Az alakulatok létszámának, fegyverzetének felsorolása, szembeállítása, szerintem, játék a számokkal. Ha Budapesten volt is magyar túlerő, ha voltak is Horthyhoz hű parancsnokok, az árulók, a németbarát erők gyorsabbak voltak, határozottan és a kellő pillanatban lecsaptak. Persze hogy hű volt Horthyhoz Aggteleky Béla altábornagy, a budapesti helyőrség parancsnoka, csak hát, amikor a kormányzó proklamáció elhangzott, nem ő tartóztatta le adminisztratív helyettesét és annak nyilas barátait, hanem helyettese, Hindy Iván vezérőrnagy és néhány nyilas tisztvárosa tartóztatta le tanácstalan, tájékozatlan és tehetetlen saját parancsnokát.

A 2. hadsereg parancsnokának, Dálnoki Veress Lajosnak az esete még különösebb. Olyannyira bizalmasa volt a kormányzónak, hogy — amikor már biztos forrásból lehetett tudni, hogy a németek a kiugrásra készülő Horthyt el akarják az útból valamiképpen távolítani — a kormányzó Veress Lajost kinevezte „homo regius”-sá, azaz helyettesévé, mintegy utódjává. A kinevezési okmány így szólt: „Az esetben, ha én, vagy kormányom alkotmányos jogaink és kötelességeink szabad gyakorlásában külső hatalmak által korlátozva lennénk, meghatalmazom Önt a kormány és a Kormányzó hivatalos ügyeinek folytatólagos ellátásával. Horthy sk.”

Ezt az okmányt a kormányzó kabinetirodájának főnökétől biztonság okából két külön futár egyszerre vitte Erdélybe Veress Lajoshoz a kiegészítéssel, hogy a Kolozsvártól épp visszavonulóban lévő 2. hadsereg vonuljon vissza az 1938-as határokig — ez volt ugyanis az előzetes fegyverszünet-szerződés egyik követelménye. Az egyik futárnak, Geréb alezredesnek azonban elindulás előtt volt még annyi ideje, hogy az okmányokat bemutassa a németeknek.

Veress hadseregparancsnok meghallotta ugyan a rádióban Vörös János vezérkari főnök — állítólag kényszerrel kicsikart — parancsát, amely szerint nincs szó fegyverletételről, hanem minden katona és alakulat a harcot bármely oldalról jövő támadás ellen folytatni köteles, de Veress Lajos ezt a különös parancsot joggal vélhette félrevezető taktikai manővernek, hiszen

ő mindennel tisztában volt. Az ő parancsnoki rádióállomása közvetítette ugyanis a fegyverszüneti tárgyalásokkal kapcsolatos táviratokat a budai Vár és a moszkvai Kreml között. Tudta tehát azt, amit Horthy a proklamációban elhallgatott, illetve másként mondott: tudta, hogy az előzetes fegyverszüneti szerződést Moszkvában Horthy jóváhagyásával már négy nappal ezelőtt alá írták, s ennek egyik pontja: a németek ellen kell fordulni. Ennek tudatában személyesen felkereste a parancsnoksága alá rendelt seregtestek parancsnokait, hogy tájékoztassa őket a helyzetről, a teendőkről — beavassa őket a titokba. Azám, csakhogy megszólalt benne a bajtársi kötelesség szava s úgy találta jónak, hogy nemcsak saját tábornokait avatja bele a titokba, hanem a lovagiasság szabályait betartva (!) — a németeket is! Elküldte hadseregének vezérkari főnökét, Kozár Elemér vezérkari ezredest — akiről bizonyára nem sejtette, hogy nyilas szimpatizáns — meg a német összekötő tisztet, Eisman ezredest a fölöttes német parancsnokhoz, hogy általuk bejelentse: ő német tiltakozás ellenére is a visszavonulási parancsot fogja végrehajtani.

Másnap délelőtt újra elindult a csapatokhoz s bizonyára maga sem akart hinni a szemének: a Máriapócs—Nyíregyháza közötti országúton egy német fegyveres csoport megállította, s Reinhardt német tábornok a „homo regiust” — aki továbbra sem volt hajlandó a visszavonulási parancsot visszavonni — egyszerűen letartóztatta. Fegyveres őrizettel Budapestre vitték és átadták a Gestapónak. 1944. decemberében a nyilas hadbíróóság Sopronkőhidán 15 évre elítélte — ebből a fogságból 1945 március végén megszökött — s természetesen amerikai fogságba esett. Tudomásom szerint Veress Lajos roppant tanulságos esetét, az akkori időkre, a Horthyhoz hű tábornokok magatartására is, általában a határozatlanságra, a dönteni képtelen vezetésre, tulajdonképpen csak látszatcselekvésre, a formaságok bővületében élő országvezetés tehetetlenségére jellemző történetét itthon még nem írta meg senki — én magam is Halmaji Bor Jenő altábornagy szintén nyugaton megjelent emlékezésében olvastam részleteiben erről a ma már képtelennek ható, a kort jellemző históriáról.

Hogy mi volt az a titok, amibe Veress Lajos az alája rendelt seregtestek parancsnokait beavatta, nem tudható. Az azonban bizonyos: nem adta ki azt a parancsot, amit ki kellett volna adnia: szembe kell fordulnia a németekkel. Pedig jól tudta — tudnia kellett —, hogy ezt kellett volna cselekednie. Nem a mostani, megcsontosodott öreg fejemmel gondolkozva írom le, bizonyára egykori közemberi eszemmel végiggondolva sem mondanám másként: nehéz megérteni ezt a — nem tudom másként megfogalmazni — „vezérkari észjárását”. Nyugati emlékiratok olvasása közben (1974-ben jelentek meg!) a Szálasit hatalomra juttató kormányzati felelőtlenség métségére Halmaji Bor Jenő altábornagy szerint „két körülményt kell felhozni. Az egyik a nyugati hatalmak vak politikája a feltétel nélküli megadás követelésével... A másik (és most figyeljünk!) az oroszoknak az a becstelen követelése, ami mind a tisztikart, mind a csapatokat megbotránkozttatta, hogy a magyar katona hátba támadja német harctéri bajtársait. Könnyen érthető, hogy a becstelenség helyett a magyar honvédség egy része a harc folytatása mellett tartott ki... Az ellenségnek ez a követelése, lealázó szégyent jelentett a Honvédségnek” — írja Halmaji Bor Jenő. Emlékeztessen-e az olvasót egy korábbi fejezetre, hogy meggyőzzem: nem az „oroszok” követelése volt, hogy a magyar fegyvereket a németek ellen kell fordítani? Emlékeztetem. Arra a jelenetre is, amikor a Márvány-tengeren, egy angol hajón a törökországi angol nagykövet átadja a magyar kormány megbízottjának a fegyverszünet előzetes feltételeit — már 1943 nyarán! —, amely szerint „...a magyar hadsereg vezetését újjá kell szervezni, hogy ily módon a magyar hadsereg képes legyen a németektől visszavonulni és megtámadni őket.” Ezt nem az „oroszok”, hanem a nyugati szövetségesek követelték először — s a magyar kormány ezt a feltételt elfogadta, az erre vonatkozó előzetes egyezményt — a szembefordulást is tartalmazót — akkor Moszkvában már alá írták!

A „vezérkari észjárásra” még egy példát. Halmaji Bor azt is megírja, hogy a 2. hadsereg a letartóztatott Dálnoki Veress Lajos helyett Kovács Gyula altábornagy személyében új parancsnokot kapott. Az új parancsnok első cselekedete: visszavonta a visszavonulási parancsot. De a 2. hadsereg sorsán ez nem segített. Folyton hátráló hadmozdulatok után: „A hds. a

Tisza vonalát csak töredékeivel érte el és nemsokára mind a hds.-et mind a pság-ot feloszlatták.” Feloszlatták? A hadsereget? Képtelen és csakis a vezérkari észjárással magyarázható állítás: lehet, hogy a pság. főtisztjeit más beosztásokba irányították, de a 2. hadsereg katonái, közemberei nem oszolhattak szét. Az alakulatokat szétszedték, és akárcsak a mi hadseregünket, német parancsnokság alá rendelték. Majd egy következő fejezetben idézni fogok egy 2. hadseregbeli katona leveléből, aki 45 tavaszán került amerikai fogságba: megrendítő olvasmány lesz, előre megigérhetem.

Roppant mód jellemző az is, hogy Halmaji Bor még 1974-ben is leírja — az októberi napok magyarázatának szánva — ezt a mondatot: „A kormányzó lovagias eljárása időt és alkalmat adott a németeknek, hogy szándékát keresztvezzék.” Lovagias eljárás: Hitlerrel szemben! A német „szövetségessel” szemben!

Azon a napon, október 15-én ennek a „szövetésnek” a vezérkari főnöke, Guderian vezérezredes ultimátumot küldött magyar kollegájához, Vörös Jánoshoz. A szöveg: „Az egész magyar térség hadműveleti terület. Parancsok kiadására csak a német főparancsnokság jogosult. Az 1. és 2. hadseregnek adott visszavonulási parancsot azonnal vissza kell vonni, és tizenkét órán belül érvényteleníteni kell. Guderian v. ezr.”

Ezt az ultimátumot a délelőtti koronatanácson, amelyen Horthy elnökölt, Vörös János felolvasta. A kormányzó hosszan fejtegette, miért kell fegyverszünetet kérni az ellenségtől. Három mondat a beszédéből: „Mi egy megszállott ország vagyunk. A németek falvainkat kifosztják, visszavonulásuk alkalmával mindent, ami érték, elvisznek, épületeket levegőbe röpitének... A most hozzánk intézett ultimátumuk olyan, hogy szövetségnek nem lehet neveznünk azt, aki egy ilyen hangnemben tartott és egy ország függetlenségét, állami szuverenitását semmibe vevő ultimátumot intéz hozzánk...”

Ezek a szavak titkos tanácskozáson hangzottak el, de így beszélt Horthy ország-világ előtt is, a rádióban többször is elhangzott proklamációjában is. „...amint azt a nagy német államférfi, Bismarck mondotta: egy nép sem áldozhatja fel magát a szövetségi hűség oltárán. Olyan nép, amely egy már elvesztett háborúban szolgálkúséggel, idegen érdekek védelmében utóvédharcok színterévé engedné tenni apától örökölt földjét, elveszteni a világ közvéleménye előtt megbecsültetését. Szomorúan kell megállapítanom, hogy a Német Birodalom a szövetségi hűséget a maga részéről velünk szemben már régen megszegte.” És így tovább, és így tovább. Mint már mondtam, ezeket a mondatokat Huszton magunk is hallottuk. Egy ilyen szövetségi iránt lovagiasságot érezni, tanúsítani?

Pedig valami ilyesféleléről van szó valóban, ha ugyan nem teljes országvezetői dilettantizmusról, de ha pontosabbak akarunk lenni, Horthy szavaival azt mondhatjuk: szolgálkúségről.

Egy példa a dilettantizmusról. Október 15-én, egy órakor, abban a percben, amikor a rádió már épp ismertette a proklamációt, Ribbentrop különmegbízottja, a nagy tapasztalatú, okos diplomata, Rudolf Rahn belépett Horthy dolgozószobájába. Visszaemlékezésében leírja, hogy nem volt semmiféle bizonyíték a kezükben arról, hogy a magyar kormányzó titokban fegyverszünetről tárgyal, arról sem tudtak, hogy az előzetes szerződést már október 11-én Moszkvában aláírták. A beszélgetés azzal kezdődött, hogy Horthy „felsorolta Németország politikai, katonai mulasztásait és bűneit ebben a háborúban.” Amikor Rahn megkérdezte: miben látja a kormányzó most a politikai kibontakozást, Horthy így felelt: „A fegyverszünet azonnali megkötésében.” Hosszadalmas tárgyalás, alkudozás kezdődött, nem érdemes részletezni, az lett a vége, hogy Horthy idegesen megkérdezte: „Nem vonulhatnának el a német csapatok nyugatra, sorsunkra hagyva minket?”

Rahn szeme megrebbent: nem várt fordulat. Őt azért küldte Ribbentrop, hogy kemény kézzel rendet teremtsen Magyarországon, „az ellenzék vezéreivel együtt menjünk haladéktalanul Esztergomba, Serédy magyar püspök székhelyére, tartsunk ott egy nemzetgyűlést, Horthyt és kormányát fosszuk meg hivatalától, és a nyilaskeresztes szervezet vezérét, Szálasit ne-

vezessük ki államfőnek”. Rahn nem volt híve az efféle durva, kemény megoldásnak, ehelyett azt kérte Ribbentroptól, beszélhessen előbb Horthyval, hátha megy vele valamire. És most Horthy — a félreállítandó, a hivatalától megfosztásra ítélt magyar kormányzó — azzal a kívánsággal áll elő, hogy a németek álljanak félre, vonuljanak ki az országból, önként.

Önként! Magyarországból! Mintha a magyar államfő nem ismerné a térképet, Magyarország földrajzi helyét Európában. Mintha nem tudná, a nyugati magyar határ után mi következik. Bécs! Német föld. Magyarország a végső terep a védekezésre. Rahn nem akart hinni a fülének: komolyan beszél a kormányzó? „...öszönösen így szóltam: igen, ezt támogatni fogom a birodalmi kormánynál, feltéve, ha a javaslat komoly. A kérdésre, hogy ezt hogyan értem, azt válaszoltam, hogy a csapatok nyugatra irányítása természetesen lehetetlen, ha a magyar hadosztályok a fegyverletétel értelmében megnyitják a frontot, vagy akár az ellenséggel közös akcióba lépnek. Horthy tanácskozni akart erről kabinetjével, és megbízta Lakatos miniszterelnököt, hogy délután lépjen kapcsolatba velem...” — írja Rahn. Aki nagyon jól tudta, hogy „Hitler bizonyosan nem megy bele a magyar javaslatba” — viszont a német hadvezetés időt nyer, lélegzetvételhez, ellencsapáshoz épp elegendőt. Amíg lehet, tárgyalások ürügyével húzni kell az időt, mert aki időt nyer...

Délután aztán olyan jelenet sor játszódott le a német követség várbeli Üri utcai épületében, amelyet minden átköltés, átírás nélkül, ahogy mondani szoktuk, „egy az egyben” színpadra lehetne állítani. Nem kommentálok, nem minősítek, Rahn szavaival rekonstruálom a színpadra illő jelenetet. Rahn és Veessenmayer, a hivatalos német követ ül a fogadószobában és várja a magyar miniszterelnököt és külügyminisztert. „Néhány perccel a két úr érkezése előtt — írja Rahn — egy fiatal tiszt jelentette, hogy a vár egész területe, ahol a német követség is áll, el van zárva a város többi részétől, és alá van aknázva. Csapdában ültünk. Tűz mivoltunk új tapasztalat volt számunkra. A ház bejárata felől már hallatszott a látogatók hangja. Gyorsan kitudszkoltam a tisztet. Nem kelthettünk olyan benyomást, hogy hajlandók vagyunk kényszer hatása alatt tárgyalni. Egy adott jelre, mintha a tiszt épp most érkezne a hírral, besiet majd a szobánkba, és tekintet nélkül a vendégekre, jelenti az esetet.”

Belép a két úr. A magyar miniszterelnök meg a külügyminiszter. Jól értjük meg: nem ők hivatják magukhoz Rahnt, hanem ők keresik fel szállásán a német diplomatát. Elmondják jövetelük okát: bár a fegyverszüneti kérelemtől már nem tudnak visszalépni, viszont „a magyar hadsereg parancsot kapott, hogy a helyzet további tisztázásáig tartsa a frontot és minden támadást hárítson el. Ez döntő volt számunkra” — írja Rahn. Lakatos megismételte a kormányzó javaslatot: a német csapatok vonuljanak vissza a határig. Erre Rahn, az okos diplomata, aki ismeri az idő értékét, arra kéri Lakatost, lenne szíves mindezt írásban előterjeszteni. A fogalmazással, legépeléssel is telik az idő. Ebben a pillanatban lép be — adott jelre — a már látott fiatal tiszt („Jól és meggyőzően játszotta a szerepét”, írja utólag Rahn), és jelenti, hogy a Vár alá van aknázva, a német követség el van zárva a külvilágtól. Rahn felugrik: „Akkor fölösleges minden további beszéd; nem szoktam nyomás alatt tárgyalni.” Nem én írom, gúnyolódva, hanem maga Rahn: „Lakatos dadogott valamit »félreértésről« és »azonnali tisztázásról«”. Aztán elment, hogy megfogalmazza írásban is a megállapodást — a németek önkéntes kivonulásának módozatairól.

Most következik a színpadra illő tragikomédia második felvonása. Ebben kiderül, hogy a német követségen „itt ül bezárva” elrejtve Szálasi, „akit Horthy utált, mint a bűnt” — írja Rahn. „Ezáltal pártja vezér nélkül maradt, és a követség mint diplomáciai intézmény meg volt terhelve a jelenlétével. Valahogy ki kellett tervelnünk, hogy miként visszük ki feltűnés nélkül az aknazárból. Szerencsére a magyar rendőrség elmulasztotta kikapcsolni a telefont, így fel tudtuk venni az összeköttetést a városban levő német szervekkel.”

Fel is vették. Zavartalanul megbeszélhették a teendőket. Például azt, hogy ultimátumot kell küldeni a magyar kormányhoz, amelyben követelik az aknazár eltávolítását, mert ha 16-án reggel hat óráig ez nem következik be, megindulnak a német tankok a Vár ellen.

Este nyolckor csengett a telefon. Nem a városbeli németek telefonáltak, hanem Lakatos miniszterelnök. Közölte, hogy ultimátumot kaptak a városbeli német katonai szervektől. Amiről persze Rahn előbb tudott, mint a magyar miniszterelnök. „Miközben beszélt, egy ötletem támadt. Suttogva odaszóltam egy mellettem álló hivatalnoknak: Öltöztessék Szálasit német egyenruhába, gyorsan, gyorsan! Lakatos könyörgő hangon folytatta: Nem tudná befolyását érvényre juttatni?” Rahn tétovázva válaszolta: megkísérli. De az ilyesmit nem lehet telefonon elintézni. „Küldjön ide egy összekötő tisztet, aki átsegít az aknazáron. Ajánlom, intézkedjék gyorsan, míg nem késő.” Lakatos némi tétovázás után megígérte, küld egy segédtisztet.

Következik a felvonásvég. A hatásos kivonulás. Megjött a segédtiszt, kocsi nélkül, mert az aláaknázott utak miatt csak gyalog lehetett a Várból kiemenni. „Ez bajos lesz — mondtam erre —, tökéletesen vak vagyok a sötétben.” A segédtiszt ezt elhitte. Szolgálatkészen a karját nyújtotta, mire Rahn visszaszólt: „Jöjjön még valaki kísérornek a sötétben. Itt van Schneider? Tegye föl a sapkáját, és azonnal jöjjön!” Szálasí — mert hisz ő volt Schneider — sapkáját mélyen a szemére húzta, ő is belekarolt Rahnba, az őrség tisztelgett, kiballagtak a Várból. „Néhány perc múlva taxiban ültünk — szabadon!”

A harmadik felvonás: a foglyul ejtett „Horthy admirális utolsó hivatalos ténykedéseként Szálasit megbízta kormányalakítással”, a megbízhatatlan hadseregparancsnokokat leváltották, újakat nevezett ki a hadügyminiszter, immár Beregfy Károly.

De miért foglalkoztam ilyen terjedősen Rudolf Rahn „Nyugtalan élet” című memoárjának ezzel a részletével? Részint azért, mert nem sokan ismerik Magyarországon, részint azért, mert ez a részlet példázatszerűen sűríti azt a képtelenül dilettáns országvezetést, amely épp a legkritikusabb napon bizonyította be: hogyan ássa önmaga sírját, szakadékba zuhintva nemcsak önmagát, hanem az általa kormányzott országot; saját jól felszerelt, akkor még Horthyt legfőbb hadurának tekintő s neki engedelmességek hadseregét pedig hogyan hagyta szétzúlleni.

Lakatos Géza vezérezredest — hadseregünk volt parancsnokát — azért sikerült Horthynak kormányelnöknek kineveznie, mert a román kiugrás után elbizonytalanodott Hitler ebbe beleegyezett: Hitler nyilván abban bízott, hogy egy katonakormány jobban engedelmességek majd neki, mint valamely megbízhatatlan és katonai ügyekben járatlan civil kormány. Horthy viszont épp ellenkezőleg, azért állított katonát a kormány élére, hogy a már eltervezett kiugrási szándékának kormányzati szinten is legyen hozzáértő tábornok támogatója. De hát kell-e az akkori Magyarországon tábornoknak lennie valakinek ahhoz, hogy megítélhesse: a németek semmiképpen sem lesznek hajlandók az országból önként kivonulni. Finnországban ezt — hosszú alkudozások és kölcsönös engedmények árán — megtették, de mennyivel más Finnország földrajzi, stratégiai helyzete, mint Magyarorszáé! Finnország messze van Németországtól, Magyarország pedig a hitleri hatalom közvetlen előtere, nem kell erről sokat elmélkedni. És Lakatos, az idő, tapasztalt tábornok hogyan kecsgettethette magát azzal, hogy a németek önként kimennek, ahogy Finnországból kimentek? Tárgyalt Rahnna, alkudozott vele, ahelyett, hogy letartóztatta volna védencével, Szálasival együtt. Ez itt a képtelenség. Kell-e a dilettantizmusról, az országvezetés méltatlan mivoltáról ennél világosabb és beszédesebb példát említeni?

A nyilas hatalomátvétel, valójában az igazi történelmi tragédia szeléből mi ott, kint, Huszton semmit sem éreztünk. A pesti rádió hol ezt mondja, hol mást mond. Egyre gyakrabban: „Beregfy Károly vezérezredest azonnal jöjjön Budapestre.” Szinte ötpercenként. Beregfy is volt a mi hadseregünk parancsnoka, vajon hol lehet, ha nincs Budapesten? Nehéz ezt, jól tudom, ma már, az elmúlt dolgok ismeretében megérteni — de képzelje magát a mai olvasó a mi akkori helyzetünkbe.

Ma már mindannyian okosabbak vagyunk. Tudjuk, hogy Beregfy Budapestre érkezett. Szálasí kinevezte hadügyminiszternek. Beregfy pedig a mi hadseregünk „élére” a lelépett Mik-

lós Béla helyébe kinevezte parancsnoknak azt a László Dezsőt, aki — megint egy képtelenség — egy nyugati emlékére, Halmaji Bor szerint a koronatanács üléséről visszaérkező vezérkari főnököt — saját parancsnokát! — Vörös Jánost „árulás vádjával letartóztatta” és a kormányzói proklamációt megmásító hadparancs kiadására kényszerítette. Ismerős a képlet: nem a parancsnok tartóztatja le a lázadó és áruló helyettesét, hanem megfordítva. Országvezetés ez? Hadvezetés ez? Nem Lakatos Géza, a tábornok-miniszterelnök tartóztatja le a hit-szegő „szövetséges” megbízottját (aki maga is bevallja, hogy csapdában ül az Úri utcai német követségen, túsznak érzi magát), hanem megfordítva: a Lakatos-kormány kiiktatására, Horthy eltávolítására küldött német diplomata épp a kiugrásra készülő Lakatos Géza segítségével jut abba a cselekvőképes pozícióba, hogy küldetését zavartalanul elvégezhesse, kicsempészhesse a Várból Szálasit, aki aztán másnap estére átvette a hatalmat s megkezdhette — a németek kezéből — rémuralmát.

Foglalkoznom kellett továbbá azért is a budapesti, októberi, vadul zavaros eseményekkel, mert jól tudom, velem egykorú akkori katonák, de még civilek körében is, még ma is (!) él valamifajta illúzió Horthy akkori bátorságáról, „kiállásáról”, épp a proklamációra emlékezve. Még nem is nagyon régen, a 80-as évek elején is kaptam egy akkoriban megjelent írásomra reflektáló olvasói levelet, melynek írója (dr. volt a névalírása előtt, nem valami oktondi ember írta tehát) azt reklamálta, vajon miért nem merik nyilvánosságra hozni Horthy október 15-i, bátor és hazafias rádióbeli proklamációját? Hogy-hogy nem merik? — kérdeztem válaszelemben. Hiszen — írtam neki — Nagybacsoni Nagy Vilmos egykori honvédelmi miniszter „Végzetes esztendők” című emlékiratában már közvetlenül a háború után, 1947-ben olvasható volt a kiáltvány s azóta számos történelmi tanulmányban is olvashatta, ha olyannyira érdekelte volna!

Mi tagadás, bennem is, de nagyon sokunkban — ne feledkezzünk meg róla, Huszton vagyunk, katonák vagyunk! — örökké emlékezetes marad az a nap, az a hangulat. De lássunk — ha az anyém nem elég — egy másik írói beszámolót. Kolozsvári Grandpierre Emil épp akkor ugyancsak katonaként szolgált kint a fronton. Hullámtörök című könyvében pompás érzékletességgel írja le azt a jelenetet, amikor épp lélekvidámító falatozás közben értesült a kormányzói kiáltványról. Berobban a falatozó tisztek közé egy karpaszományos tizedes. A legmagasabb rangú tiszt, L. L. vezérkari százados elé sietett, „...szabályszerűen tisztelgett, aztán harsány hangon, csillogó szemmel, vöröslő fülekkel jelentette a nagy újságot:

— Százados úr, alázatosan jelentem, vége a háborúnak!”

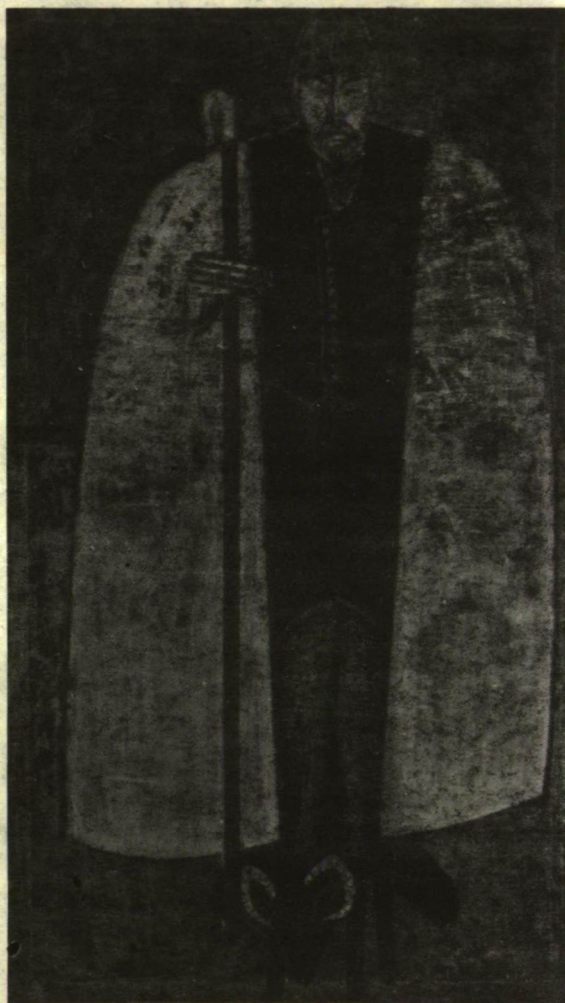
A pontos látású és biztos ítéletű író tisztí környezetből idézi elő akkori emlékeit, benyomásait. Azt írja: „Horthy egész hosszú életében nem volt olyan népszerű, mint abban a nyúlfarknyi időben, amennyi a proklamáció elhangzása és a nyilas bemondó színre lépése között eltelt. Hát mégis katona a kormányzó? Mégsem nyugodott bele abba a megalázó állapotba, hogy a németek lakájaként végezze napjait? Hát mégis volt politikai érzeke, esze?”

Mit mondjak én a közemberek hangulatáról? Idézzem vissza a huszti iskola udvarának képét, ahol az örömtől megmámorosodott katonák az ég felé dobálták, vagy éppenséggel a földhöz verdesték sípkáikat? Említsem a még mindig sántikáló egykori századparancsnokunkat, a szétálló fülű hadnagyot, aki botra támaszkodva táncolta körül, botladozva ugyan, de körültáncolta, pörögte a proklamációt hirdető rádiót? Igen, ilyen volt a hangulat abban a hadseregben, akkor, Huszton — s bizonyára máshol is a csapatoknál. Kolozsvári Grandpierre-ék a nyilas bemondó hangját, meg a szapora felhívást — „Beregfy vezérezredes azonnal jöjjön Budapestre! — meghallva, azonnal megsejtették, „hogy a nyilasok katonai akciót szerveznek”. Vezérkari tiszt is volt a társaságukban, az összefüggéseket világosan felmérték s az író szavai továbbra is hitelesek: „Jóindulatú föltevésünk s vele együtt reményeink félelmetes gyorsasággal elenyésztek.”

De mit törődünk mi, tájékozatlan katonák a rádió bemondójával? Az ott dumál Pesten,

mi pedig itt vagyunk Huszton, egy ép és komplett hadsereg legközepén! Annak hittünk, amit láttunk. A németek arcán komor félelem: menekülnek! Oda is kiabáltuk nekik: „be vagytok szarva, ugye friccek?” Fejünk fölött a helikopter és tudtuk, megy át a hadseregparancsnok az oroszokhoz, fegyverszünetről tárgyalni! Vége a háborúnak!

(Folytatjuk.)

NÉMETH JÓZSEF: PÁSZTOR